

С.М. Дячек, к.е.н., доц.
В.Г. Виговський, к.е.н., доц.

Житомирський державний технологічний університет

Система внутрішньобанківського контролю як напрям попередження появи проблемних кредитів у банках

У роботі визначено, що у законодавстві України закладено концепцію пріоритетності прав боржника, що провокує безвідповідальність позичальників щодо виконання ними своїх зобов'язань та ставить права кредиторів і вкладників у залежність від добросовісності позичальника. Метою означеної статті є оцінка підходів до управління проблемними кредитами банків та розробка системи попередження виникнення такої заборгованості у банківських установах шляхом впровадження системи внутрішньобанківського контролю. Завданнями дослідження є: виокремлення підходів до управління проблемною заборгованістю банків; надання характеристики методам управління проблемними кредитами з виділенням їх переваг та недоліків; формування елементів внутрішньобанківського контролю як системи, спрямованої на попередження появи сумнівної заборгованості у майбутньому. В процесі дослідження авторами застосовано системний підхід (для формування структури системи внутрішньобанківського контролю); методи аналізу та порівняння (для оцінки існуючих підходів та методів управління проблемною заборгованістю). Авторами виділено два основних підходи до управління проблемною заборгованістю та виокремлено переваги та недоліки застосування методів реструктуризації проблемних кредитів банками України у сучасних умовах господарювання. Зроблено висновок, що для майбутнього недопущення появи проблемних кредитів комерційним банкам необхідне впровадження системи раннього попередження виникнення проблемної заборгованості на етапі оцінки кредитоспроможності позичальника та видачі кредиту, що може бути реалізовано шляхом створення ефективної системи внутрішньобанківського контролю. Формування такої системи передбачає виділення наступних складових елементів: суб'єкт контролю; об'єкт (предмет) контролю; мета та завдання контролю; контрольні дії, що реалізуються шляхом використання інструментів контролю. Результатом впровадження системи внутрішньобанківського контролю у банках за кредитними коштами повинно стати зменшення проблемних кредитів, скорочення величини кредитного ризику, зростання прибутковості кредитних операцій.

Ключові слова: проблемний кредит; банк; внутрішньобанківський контроль; методи управління проблемними кредитами; кредитний процес.

Постановка проблеми. Збільшення частки недієвих кредитів у кредитному портфелі банківської системи України з 3,88 % у 2008 р. до 30,47 % у 2016 р. свідчить про загальну неефективність політики банків України у сфері управління проблемними кредитами та її невідповідність сучасним умовам господарювання. Маючи на меті окреслення причин такого явища та формування пропозицій щодо вдосконалення кредитної політики вітчизняних банківських установ, доцільно проаналізувати практику застосування банками України підходів та методів управління проблемними кредитами та визначити їх переваги, недоліки та перспективи використання. В контексті запобігання появи проблемної заборгованості у банках доцільно впроваджувати ефективну систему внутрішньобанківського контролю, спрямовану на встановлення прийняттого рівня кредитного ризику банку та зменшення його рівня.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наукові дослідження, спрямовані на пошук ефективних методів управління проблемними кредитами, проводилися закордонними та вітчизняними науковцями, зокрема Т. Болгар [3], І. Брітченком [6], Т. Васильєвою, А. Єпіфановим, С. Козьменком [9], В. Вовк [12], І. Д'яконовою, Д. Шиян [8], В. Кочетковим [10] та іншими. Однак, незважаючи на значний науковий доробок вчених, питання пошуку найбільш ефективних методів управління проблемними кредитами комерційними банками та створення системи попередження проблемної заборгованості потребує проведення додаткових наукових досліджень.

Метою статті є оцінка підходів до управління проблемними кредитами банків та розробка системи попередження виникнення сумнівної заборгованості у банківських установах шляхом впровадження системи внутрішньобанківського контролю.

Викладення основного матеріалу дослідження. В світовій банківській практиці розрізняють два основні підходи щодо організації роботи з проблемними кредитами (табл. 1).

Підходи до управління проблемними кредитами у світовій банківській практиці

№ з/п	Назва підходу	Сутність підходу	Країна, де застосовується	Особливості впровадження
1	Централізований	Реструктуризація боргу здійснюється спеціалізованими державними агентствами	Угорщина, Чехія, Мексика	Фінансова реструктуризація в даному випадку має нетривалий ефект. Не вдалось досягнути повного фінансового оздоровлення банків та боржників
2	Децентралізований	Реструктуризація боргу здійснюється безпосередньо комерційними банками	Польща, Фінляндія, Швеція	Підхід є виправданим в умовах фінансової кризи. Потребує раціоналізації кредитної політики банків

Для умов вітчизняної економіки є найбільш придатним використання децентралізованого методу. Ми погоджуємося, що у законодавстві України закладено концепцію пріоритетності прав боржника. Це провокує безвідповідальність позичальників щодо виконання ними своїх зобов'язань та ставить права кредиторів і вкладників у залежність від добросовісності позичальника [2]. Зважаючи на наявність значного обсягу проблемних кредитів та відсутність законодавства, яке б захищало кредиторів і допомагало повертати проблемні активи в систему, недоцільною є формалізація підходів до оцінки кредитних ризиків, що потребує впровадження більш індивідуальних методів резервування.

Методи управління проблемною заборгованістю комерційних банків достатньо широко висвітлено у фінансово-економічній літературі [1; 2; 6–11]. До найбільш поширених належать: зміна схеми погашення кредиту з класичної на ануїтетну; пролонгація кредитного договору; переведення заборгованості на іншого позичальника (рефінансування кредиту через третю особу), надання кредитних канікул з погашення тіла кредиту та пролонгації кредиту тощо. Детальне вивчення практики роботи банків України щодо реструктуризації кредитної заборгованості дозволяє узагальнити переваги та недоліки застосування методів реструктуризації у сучасних умовах господарювання (табл. 2).

Таблиця 2

Переваги та недоліки застосування методів реструктуризації проблемних кредитів банками України у сучасних умовах господарювання*

№ з/п	Метод	Переваги	Недоліки
1	Пролонгація кредиту	Можливість отримання банком додаткового процентного доходу	Тимчасове зменшення грошових надходжень за кредитом, очікуваних банком відповідно до початкового кредитного договору
2	Кредитні канікули		
3	Зміна схеми погашення кредиту		
4	Конвертація валютного кредиту	Нейтралізація валютного ризику за проблемним кредитом. Можливість отримання банком додаткового доходу за умов підвищення процентної ставки за користування кредитом у національній валюті	Конвертація за пільговим курсом призводить до віднесення негативних курсових різниць на зменшення фінансових результатів банку, а за курсом, чинним на момент проведення реструктуризації, є неприйнятною для позичальників, бо не передбачає зменшення фінансового навантаження
5	Зниження процентної ставки	Можливість отримання банком додаткового доходу за умов, що зменшення процентної ставки має тимчасовий характер і передує її подальшому збільшенню	Зменшення грошових надходжень за кредитом, очікуваних банком відповідно до початкового кредитного договору

Закінчення табл. 2

1	2	3	4
6	Скасування фінансових санкцій	Відсутність суттєвих збитків банку у разі ефективного розрахунку процентної ставки. Використання у комбінації з іншими методами підвищує імовірність погодження з ними позичальників	Втрата банком частини кредитних доходів
7	Додаткове фінансування	Можливість повернення кредитної вартості у разі, якщо є об'єктивні підстави очікувати на поновлення платоспроможності позичальника і банк впевнений у його добросовісності	Висока ризикованість методу. Суттєве зменшення грошового потоку аж до появи негативного грошового потоку у разі, якщо новий кредит перевищує обсяг проблемної заборгованості
8	Рефінансування через третю особу	Можливість повного закриття проблемної заборгованості в разі добросовісного погашення кредиту новим позичальником	Складність процедури оформлення, необхідність ретельного контролю за її проведенням
9	Міжбанківське кредитування	Можливість повернення тіла кредиту та отримання процентних доходів у повному обсязі згідно з умовами початкового кредитного договору	Обмежений потенціал у зв'язку з високою ризикованістю інвестування в рефінансування кредитного боргу

Джерело*: складено автором на основі [1–6; 9]

Оцінюючи перспективи проведення реструктуризації проблемної кредитної заборгованості банками України, слід відзначити недоцільність використання в сучасних умовах господарювання таких методів реструктуризації, як конвертація валютних кредитів та рефінансування через третю особу. Погашення проблемного кредиту за рахунок отриманого позичальником нового кредиту в іншому банку є одним з найкращих методів урегулювання проблемності кредиту для банку, котрий зіштовхнувся з проблемною заборгованістю, однак сучасна фінансово-економічна ситуація та особливості бізнес-відносин в Україні не сприяють його активному використанню. Рефінансування проблемної кредитної заборгованості первісним кредитором доцільне лише у разі, якщо є об'єктивні підстави очікувати на відновлення платоспроможності позичальника і банк впевнений у його добросовісності. Скасування фінансових санкцій (штрафів, пені) вигідно використовувати у комбінації з іншими методами реструктуризації для підвищення ймовірності погодження з ними позичальників. Найбільш перспективними як для банку, так і для позичальника є такі методи реструктуризації проблемних кредитів, як пролонгація кредиту, кредитні канікули, тимчасове зниження процентної ставки (з подальшим підвищенням) та зміна процентної ставки з класичної на ануїтетну і навпаки.

Водночас для майбутнього недопущення появи проблемних кредитів комерційним банкам вважаємо за необхідне впроваджувати систему раннього попередження виникнення проблемної заборгованості, що може бути реалізовано шляхом створення ефективної системи внутрішньобанківського контролю. Формування такої системи передбачає наявність наступних складових елементів: суб'єкт контролю; об'єкт (предмет) контролю; мета та завдання контролю; контрольні дії, що реалізуються шляхом використання інструментів контролю.

Мету внутрішньобанківського контролю можна розглядати в трьох аспектах: зменшення обсягу проблемної заборгованості, встановлення прийняттого рівня кредитного ризику банку та зменшення його рівня.

Як основні об'єкти внутрішньобанківського контролю доцільно виділити: 1) позичальника з позиції оцінки його фінансового стану та кредитоспроможності, наявності джерел погашення кредиту та правового статусу; 2) кредитний портфель банківської установи з позиції його структури, відповідності завданням та меті функціонування банку, якості кредитних угод тощо; 3) діяльність всіх структурних підрозділів банку, причетних до процесу надання та управління кредитними коштами клієнтів.

Суб'єктом внутрішньобанківського контролю є власники банку та керівні органи його управління; структурні підрозділи банку; працівники, що оцінюють ефективність кредитних проектів та контролюють процес погашення кредиту.

На наш погляд, важливою умовою ефективності управлінського рішення про надання кредиту є функціонування відокремленого структурного підрозділу з управління кредитними ризиками. В більшості комерційних банків таким підрозділом виступає Департамент ризик-менеджменту. Однак необхідним є виконання низки принципів, покладених в основу його функціонування: 1) пряма підпорядкованість керівнику банку або його заступникам, що виключає оперативну діяльність такого підрозділу; 2) достовірність та повнота інформаційного забезпечення їхньої діяльності, що сприятиме оперативності аналізу ризиків кредитної операції; 3) відсутність взаємодії з позичальниками банку, що підвищує об'єктивність аналізу ризиків.

Інструментарій внутрішньобанківського контролю містить способи та методи здійснення контролю на всіх етапах кредитного процесу (особливо важливим є дослідження методів внутрішньобанківського контролю на етапі оцінки кредитоспроможності позичальника та видачі кредиту). Інструменти такого контролю є диференційованими в залежності від проходження відповідного етапу (табл. 3).

Таблиця 3

Методи внутрішньобанківського контролю на різних етапах кредитного процесу*

№ з/п	Зміст етапу кредитного процесу	Методи внутрішньобанківського контролю	Відповідальний за етап	Особливості організаційного етапу
1	Отримання комплексної інформації про діяльність позичальника, оцінка інформації, отриманої на попередніх переговорах, перевірка вартості активів, заявлених документально	Фінансово-економічний аналіз	Клієнт-менеджер	Проведення аналізу здійснюється з виїздом на місце ведення бізнесу (офісні, складські та виробничі приміщення)
2	Оцінка ділової репутації позичальника, його професійної діяльності	Експертиза відділу банківської безпеки дирекції	Працівник відділу банківської безпеки	У разі розгляду питань щодо зміни умов кредитування (зміна відсоткової ставки, валюти кредитування, місцезнаходження предмету застави, інші питання, які не несуть ризиків неповернення кредиту тощо) висновок підрозділом банківської безпеки не складається
3	Оцінка юридичного забезпечення наданих позичальником документів	Правова експертиза наданих позичальником документів	Працівники юридичної служби головної установи банку	При наявності зауважень у висновку юридичної служби додатково перевіряються документи, де усунуто зауваження
4	Формування вимог до майна, що надається у забезпечення, принципи побудови системи моніторингу забезпечення, порядок взаємодії структурних підрозділів в процесі проведення оцінки забезпечення	Оцінка забезпечення кредитних операцій	Клієнт-менеджер	Ліквідаційна вартість забезпечення визначається клієнт-менеджером без залучення фахівців з оцінки ризиків забезпечення згідно з Положенням про політику забезпечення та лімітів, встановлених рішенням комісії з питань взаємодії з банківськими установами
5	Визначення загальної ризикованості кредитного проекту та розробка пропозицій щодо нівелювання кредитних ризиків	Експертиза кредитної заявки працівниками департаменту ризик-менеджменту	Департамент ризик-менеджменту	Працівник департаменту ризик-менеджменту враховує всі компоненти ризику, залежні від позичальника, стану його бізнесу, забезпечення, рівня менеджменту, суми та термінів кредиту, цілі кредитування тощо
6	Експертний аналіз дотримання вимог актів внутрішнього регулювання банку, що регламентують взаємодію з небанківськими установами в процесі проведення кредитної операції	Експертиза кредитної заявки працівниками департаменту з питань взаємодії з небанківськими установами	Працівники департаменту з питань взаємодії з небанківськими установами	

Таким чином, формування системи внутрішньобанківського контролю у банках за кредитними коштами сприятиме зменшенню проблемних кредитів, скороченню величини кредитного ризику, зростанню прибутковості кредитних операцій.

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень. В результаті написання статті визначено, що у законодавстві України закладено концепцію пріоритетності прав боржника, що провокує безвідповідальність позичальників щодо виконання ними своїх зобов'язань та ставить права кредиторів і вкладників у залежність від добросовісності позичальника. Зважаючи на наявність значного обсягу проблемних кредитів та відсутність законодавства, яке б захищало кредиторів і допомагало повертати проблемні активи в систему, виокремлено два основні підходи до управління проблемною заборгованістю, переваги та недоліки застосування методів реструктуризації проблемних кредитів банками України у сучасних умовах господарювання. Зроблено висновок, що для майбутнього недопущення появи проблемних кредитів комерційним банкам необхідне впровадження системи раннього попередження виникнення проблемної заборгованості на етапі оцінки кредитоспроможності позичальника та видачі кредиту, що може бути реалізовано шляхом створення ефективної системи внутрішньобанківського контролю. Формування такої системи передбачає виділення таких складових елементів: суб'єкт контролю; об'єкт (предмет) контролю; мета та завдання контролю; контрольні дії, що реалізуються шляхом використання інструментів контролю. Результатом впровадження системи внутрішньобанківського контролю у банках за кредитними коштами повинно стати зменшення проблемних кредитів, скорочення величини кредитного ризику, зростання прибутковості кредитних операцій.

Список використаної літератури:

1. *Бажанов О.Є.* Особливості методів управління проблемною заборгованістю банків / *О.Є. Бажанов* // *Бізнес Інформ.* – 2012. – № 5. – С. 188–190.
2. *Болгар Т.М.* Проблемні кредити у банківській діяльності в умовах фінансової кризи : монографія / *Т.М. Болгар.* – Кременчук : Видавництво ПП О.В. Щербатих. – 2013. – 372 с.
3. *Болгар Т.М.* Реструктуризація проблемних боргів у сучасній банківській практиці України / *Т.М. Болгар* // *Інноваційна економіка.* – 2014. – № 6. – С. 269–274.
4. *Болгар Т.М.* Розвиток науково-методологічних підходів до управління проблемними кредитами банку : монографія / *Т.М. Болгар.* – Кременчук : Видавництво ПП О.В. Щербатих. – 2014. – 268 с.
5. *Болгар Т.М.* Управління проблемними кредитами вітчизняних банків у сучасних умовах господарювання / *Т.М. Болгар* // *Бізнес Інформ.* – 2014. – № 1. – С. 248–255.
6. *Бритченко І.Г.* Напрями оптимізації роботи українських банків з боржниками як засіб зменшення обсягу проблемних іпотечних кредитів / *І.Г. Бритченко* // *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія : Економічні науки.* – 2010. – № 2. – С. 164–168.
7. *Вітлінський В.В.* Ризики в сфері комерційного кредитування / *В.В. Вітлінський, В.І. Скіцько* // *Моделювання та інформаційні системи в економіці : зб. наук. праць.* – К. : КНЕУ. – 2007. – Вип. 76. – С. 199–208.
8. *Д'яконова І.І.* Теоретичні аспекти формування механізму забезпечення фінансової безпеки банківської системи / *І.І. Д'яконова, Д.В. Шиян* // *Вісник Університету банківської справи Національного банку України.* – 2013. – № 1. – С. 156–163 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VUbsNbU_2013_1_31.
9. *Управління ризиками банків: монографія у 2 томах. Т. 1: Управління ризиками базових банківських операцій / А.О. Єніфанов, Т.А. Васильєва, С.М. Козьменко та інші / за ред. А.О. Єніфанова, Т.А. Васильєвої.* – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ». – 2012. – 283 с.
10. *Кочетков В.М.* Забезпечення фінансової стійкості сучасного комерційного банку: теоретико-методологічні аспекти / *В.М. Кочетков.* – К. : Київський національний економічний університет. – 2002. – 139 с.
11. *Юрків М.Т.* Управління проблемними кредитами банків в Україні: сучасні законодавчі аспекти / *М.Т. Юрків* // *Інноваційна економіка.* – 2013. – № 11. – С. 184–188.
12. *Хмеленко О.В.* Кредитування і контроль: навч. посіб. / *О.В. Хмеленко, В.Я. Вовк.* – Х. : ВД «ІНЖЕК». – 2004. – 240 с.

References:

1. *Bazhanov, O.Ie.* (2012), «Osoblyvosti metodiv upravlinnia problemnoiu zaborhovanistiu bankiv», *Biznes Inform.* No. 5, Pp. 188–190.
2. *Bolhar, T.M.* (2013), *Problemni kredyty u bankivskii diialnosti v umovakh finansovoi kryzy*, monohrafiia, Vydavnytstvo PP Shcherbatykh O.V., Kremenchuk, 372 p.
3. *Bolhar, T.M.* (2014), «Restrukturyzatsiia problemnykh borhiv u suchasni bankivskii praktytsi Ukrainy», *Innovatsiina ekonomika*, No. 6, Pp. 269–274.
4. *Bolhar, T.M.* (2014), *Rozvytok naukovo-metodolohichnykh pidkhodiv do upravlinnia problemnymy kredytamy banku*, monohrafiia, Vydavnytstvo PP Shcherbatykh O.V., Kremenchuk, 268 p.
5. *Bolhar, T.M.* (2014), «Upravlinnia problemnymy kredytamy vitchyznianykh bankiv u suchasnykh umovakh hospodariuvannia», *Biznes Inform*, No. 1, Pp. 248–255.

6. Britchenko, I.H. (2010), «Napriamy optymizatsii roboty ukrainskykh bankiv z borzhnykamy yak zasib zmenshennia obsiahu problemnykh ipotechnykh kredytiv», *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli*, Seriya Ekonomichni nauky, No. 2, Pp. 164–168.
7. Vitlinskiy, V.V. and Skitsko, V.I. (2007), «Ryzyky v sferi komertsiihnoho kredytuvannia», *Modeliuvannia ta informatsiini systemy v ekonomitsi*, *Zb. nauk. prats.*, KNEU, K., Iss. 76, Pp. 199–208.
8. Diakonova, I.I. and Shyian, D.V. (2013), «Teoretychni aspekty formuvannia mekhanizmu zabezpechennia finansovoi bezpeky bankivskoi systemy», *Visnyk Universytetu bankivskoi spravy Natsionalnoho banku Ukrainy*, No. 1, Pp. 156–163, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VUbsNbU_2013_1_31
9. Iepifanov, A.O., Vasylieva, T.A., Kozmenko, S.M. and others (2012), *Upravlinnia ryzykamy bankiv: monohrafiia u 2 tomakh*, Vol. 1: Upravlinnia ryzykamy bazovykh bankivskykh operatsii, in Iepifanova, A.O. and Vasylievoi, T.A. (ed.), DVNZ «UABS NBU», Sumy, 283 p.
10. Kochetkov, V.M. (2002), *Zabezpechennia finansovoi stiikosti suchasnoho komertsiihnoho banku: teoretyko-metodolohichni aspekty*, Kyivskiy natsionalnyi ekonomichnyi universytet, K., 139 p.
11. Iurkiv, M.T. (2013), «Upravlinnia problemnymy kredytamy bankiv v Ukraini: suchasni zakonodavchi aspekty», *Innovatsiina ekonomika*, No. 11, Pp. 184–188.
12. Khmelenko, O.V. and Vovk, V.Ia. (2004), *Kredytuvannia i control*, navch. posib., VD «INZhEK», Kh., 240 p.

Дячек Світлана Михайлівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів і кредиту Житомирського державного технологічного університету.

Наукові інтереси:

– проблеми теорії та практики фінансового менеджменту і фінансової безпеки.

E-mail: djacheksvetlana@ukr.net.

Виговський Володимир Георгійович – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та підприємництва Житомирського державного технологічного університету.

Наукові інтереси:

– оцінка кредитоспроможності позичальника;

– банківська справа, економіка підприємництва.

E-mail: vygovskyu2008@ukr.net.

Стаття надійшла до редакції 14.12.2018.